

40
45

Groningen

MARTIN HILLENGA E.A.

Groningen

40

45

REDACTIE, ONDERZOEK EN SAMENSTELLING

MICHAEL HERMSE

MARTIN HILLENGA

BETTIE JONGEJAN

HARRY ROMIJN

TEKST EN EINDREDACTIE

MARTIN HILLENGA

WBOOKS

in samenwerking met

**RHC Groninger Archieven &
Stichting Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen**

INHOUD

<i>Inleiding</i>	3
HET BEGON ROND MELKENSTIJD	4
STANDORT GRONINGEN	18
DAGELIJKS LEVEN	34
JODENVERVOLGING	58
VERZET	70
COLLABORATIE	84
BEVRIJDING	100
<i>Illustratieverantwoording</i>	127
<i>Colofon</i>	128

INLEIDING

Een vlag, een fles drank, een sigaar of een fotorolletje. Waarschijnlijk werden deze zaken in afwachting van de bevrijding het meest bewaard. De eerste drie om de feestvreugde kracht bij te zetten, de laatste om deze voor de eeuwigheid vast te leggen. Foto's van bevrijders en feesten zijn dan ook volop aanwezig, evenals van de verwoestingen in stad en provincie. De focus van dit boek ligt echter op de periode daarvoor, de bezettingsjaren. Twee verhalen lopen hier parallel: het oorlogsverloop en fotografie in bezettingstijd. Onlosmakelijk zijn ze met elkaar verbonden. Op sommige foto's is de oorlog min of meer in stilte aanwezig, in de vorm van afgeplakte ramen bij een gezellig zitje in de tuin, een schuilkamer in het straatbeeld of huwelijksgasten onderweg met paard en wagen. Maar dat laatste is al een twijfelgeval: wilde de fotograaf vooral dat feestelijke gezelschap vastleggen, of juist die uitzonderlijke omstandigheid?

Daarmee zijn we aangekomen bij een andere categorie opnamen: de eigen – huiselijke – omgeving onder oorlogsomstandigheden. Vooral de schaarste was een dankbaar onderwerp. Tot ook het fotomateriaal zélf schaars werd in de laatste oorlogsjaren.

Maar weinig Groninger fotografen hebben kennelijk de aandrang gevoeld om het 'grote verhaal' van de bezetting in beeld te brengen. Het fotograferen in de openbare ruimte was dan ook gebonden aan allerlei restricties, vanaf 20 november 1944 zelfs geheel verboden. Grote voorzichtigheid was daarom geboden.

De stad-Groninger fotograaf Piet Boonstra bijvoorbeeld, werkzaam bij Persfotobureau 'Folkers' aan het Gedempte Zuiderdiep, raakte door zijn camera in de problemen. In zijn oorlogsdagboek noteerde hij:

'Ik had een foto gemaakt vanuit het zolderraam van Folkers naar het dak van de Weeva waar de Duitse meisjes toendertijd hun intrek genomen hadden, en die op de bewuste middag een brandblusdemonstratie kregen van enkele officieren. Ik werd ontdekt en even later stormden de Duitsers al naar boven. Het toestel werd in beslag genomen en ik werd onder geleide meegevoerd naar het Scholtenhuis. Ik ontkende de foto gemaakt te hebben maar steeds trachtte de Duitser door handig praten mij een bekentenis te doen uitlokken. Na 1,5 uur werd ik vrijgelaten en het geluksgevoel dat mij doorstroomde toen ik weer op de Markt stond is niet te begrijpen (...)'

Desalniettemin bleef de foto – hieronder afgebeeld – bewaard: een collega van Boonstra had de plaat juist voor de inval van de Duitsers uit de camera kunnen verwijderen.

Juist dat wát er bewaard is gebleven, en zeventig jaar na de bevrijding in dit boek getoond kan worden – veelal voor het eerst – verraste de samenstellers. Hopelijk geldt dat ook voor de lezers. De geselecteerde foto's veranderen het beeld van de oorlog weliswaar niet, maar maken dit wel veelkleuriger, soms ook letterlijk.

1940

FONGERS

VREDE
SPREID' GIJ UW VLEUGELS
OVER DEEZ DONKERE AARDE HE

Het begon rond melkenstijd

Veel herinneringen aan de Duitse inval in 1940 werden gekleurd door het vroege uur ervan. 'Het begon rond melkenstijd' was een vaak gehoorde opmerking, zeker in een agrarische provincie als Groningen.

◀ Nieuwjaarswens

De etalage van de stad-Groninger rijwielenfabriek Fongers aan de Hereweg was in december 1939 ingericht met een nieuwjaarswens voor 1940.

RHC GRONINGER ARCHIEVEN

Het officiële tijdstip van de Duitse aanval, 'x-Zeit', was 3:55 uur. Maar in Nieuweschans passeerde een uur eerder al een Duitse pantser trein de grens. Sergeant Frits Bos uit Muntendam, die in deze grensplaats 'waakzaam wachtend' was, vertelde later hierover: 'Op 10 mei '40, 't was net licht, werden wij door de oorlog verrast. 't Allereerste schot van een Duits kanon schoot dwars door een woning, waar wij half voor stonden. Iedereen stoof weg. De Duitse vliegtuigen vlogen laag over. Een van de jongens loste er een schot op. Ik zei: *Hou kinst dat nou doun, Berend, nou heb we 'n "grensincident."*'

Voor grensincidenten was men in die tijd op zijn hoede. De hoop bestond dat Nederland, net als in de Eerste Wereldoorlog, neutraal kon blijven. Met het groeien van de oorlogsdreiging in de late jaren '30 werden wel voorbereidingen getroffen tegen een eventuele invasie. Uitgangspunt daarbij was dat het Noorden niet tot de laatste man verdedigd zou worden. De werkelijke strijd zou moeten worden geleverd voor de Vesting Holland, beschermd door de Waterlinie.

De verdediging van de grens in het noordoosten bestond daarom uit twee zwakke linies. Meest oostelijk lag de o-lijn. Deze was vooral bedoeld om het achterland te waarschuwen bij een aanval. Daarachter lag de q-lijn, van Termunten naar De Krim (Overijssel). Hierlangs zou weerstand moeten worden geboden, vooral om een opmars te vertragen.

Dat lukte op beperkte schaal. De pantser trein die snel Duitse troepen richting Afsluitdijk had moeten transporteren, stuitte voor Winschoten al op een opgeblazen brug en moest weeromkeer maken. Tot zware gevechten kwam het daarna eigenlijk alleen bij Ganzedijk en Nieuwolda. Voor veel militairen was de oorlog al gauw voorbij. Frits Bos vertelde: 'Ik heb drie keer een schot gelost op een Duitser en hij op mij, maar we hebben elkaar niet geraakt.' Bos werd daarna krijgsgevangen gemaakt. Aan het begin van de avond stonden de eerste Duitse soldaten op de Grote Markt.

◀ Mobilisatie

Vanwege de oorlogsdreiging werden op 28 augustus 1939 vijftien lichten dienstplichtige soldaten, van 1924 tot 1938, weer onder de wapenen geroepen. Vanaf verzamelpaatsen vertrokken ze naar hun inkwartieringsplaats 'ergens in Nederland'. Het plotselinge vertrek – met mogelijk lange afwezigheid in het vooruitzicht – leidde niet zelden tot tranen, zoals hier bij het Hoofdstation in Groningen.

SPAARNESTAD PHOTO

▶ Legergroen

Een gevorderde vrachtwagen wordt tijdens de mobilisatie in de Poelestraat in Groningen in de legerkleur grijsgroen geschilderd. Op de trap staat Berend Rozema uit Appingedam.

I. TIGGELAAR-ROZEMA / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

▶ PK's

De uitbreiding van het leger van 100.000 naar zo'n 280.000 man betekende een enorme krachtsinspanning in de laatste dagen van augustus 1939. Aan van alles was gebrek, maar vooral aan vervoersmiddelen om de manschappen op hun posten te krijgen. Paarden en vrachtwagens werden daarom gevorderd, evenals gebouwen voor – tijdelijke – huisvesting. Op de foto, gemaakt op 29 augustus, worden paarden voor het leger gekeurd bij Nienoord in Leek.

HISTORISCHE KRING GEMEENTE LEEK

▶ Asperges pagina 8-9

Nederlandse militairen bewaken in 1939 de klapbrug over het Rütenbrocker kanaal in Barnflair (Ter Apel). Rioolbuizen volgestort met beton en schuin geplaatste spoorstaven – zogenaamde asperges – moesten het tanks en pantserwagens onmogelijk maken de brug te passeren.

GEMEENTEARCHIEF VLAGTWEDDE

📍 Dornier

Een Duits verkenningsvliegtuig maakte op 26 oktober 1939 om 17:45 uur een noodlanding in de Noordpolder bij Usquert, vanwege problemen met een van de motoren. Nederlandse militairen nemen hier het toestel, een Dornier 17, in ogenschouw. De drie bemanningsleden werden aangehouden door marechaussees van de post Uithuizen, waar de Duitsers ook de nacht doorbrachten 'in afwachting van de komst der militaire autoriteiten'. Het vliegtuig werd gedemonteerd en overgebracht naar de vliegbasis Soesterberg. Daar vonden de Duitsers het terug na de inval in mei 1940.

BEELDBANK WO2 - FRIES VERZETSMUSEUM

📍 Rottumeroog

Het eiland Rottumeroog werd bewaakt door detachementen van landmacht en marine. De commandant, sergeant J. Gerbers, herinnerde zich van de mobilisatie in augustus '39: 'Ik kreeg een aantal soldaten toegewezen, allemaal Groningers en we werden naar Rottumeroog gestuurd, met vier fietsen, wat noodrantsoenen en een kist met medicijnen en een handleiding.

We kwamen daar aan met een man of veertien.' Het eerste dat de mannen deden na aankomst: 'op konijnenjacht, om maar iets te eten te hebben'.

De omstandigheden op het eiland waren bar, zeker in de koude winter van 1939-1940. Toen de radio uitviel, moesten postduiven het contact onderhouden met de vaste wal. Maar die werden opgegeten door valken. 'Sommigen zaten soms aan tafel te huilen. Ze wilden van het eiland af.'

B. GERBERS / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

📍 'Cuisine et patisse'

De zelfgebouwde keuken op Rottumeroog, oktober 1939. Rechts staat sergeant J. Gerbers met het dochttertje van strandvoogd Toxopeus. Niet zichtbaar op deze foto is het bord 'Cuisine et patisse' dat op het bouwsel was bevestigd.

B. GERBERS / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

❖ Misthoorns en stokken

In januari 1940 was de Waddenzee deels dichtgevroren. Voor de soldaten op Rottumer-oog bood dit de gelegenheid even het eiland te ontvluchten. Sergeant J. Gerbers: 'We hebben toen geprobeerd een route uit te zetten over het ijs naar de vaste wal. We kwamen terecht bij de molen De Zeemeeuw tussen Usquert en Uithuizen. Dat was in sneeuw en mist eigenlijk een levensgevaarlijke onderneming. We hadden misthoorns en stokken bij ons. We hebben daarbij veel hulp gehad van postkantoorhouder Van der Molen van Usquert.'

B. GERBERS / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

◆ De Telegraaf

'De eerste krant in 2 1/2 maand'. De krant werd waarschijnlijk bemachtigd na de voettocht over het ijs van Rottumeroog naar de vaste wal in januari 1940.

B. GERBERS / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

◆ Polen

Gevluchte Polen worden januari 1940 aangehouden bij Beersterhoogen. Ze zijn gehuld in lakens om in het besneeuwde land niet op te vallen. De mannen werden krijgsgevangen gemaakt na de Duitse inval in Polen en overgebracht naar een gevangenenkamp in Duitsland, waaruit ze wisten te ontsnappen. Na een verhoor door Nederlandse militairen in Veenlust in Veendam werden ze in burgerkleding gestoken en 'heengezonden'. De mannen reisden af naar Parijs, waar ze zich meldden bij de Poolse regering in ballingschap om de strijd voort te zetten. Eén van hen kwam vijf jaar later, in april 1945, weer in Veendam als bevrijder. Hij herkende in Veenlust de plaats van zijn eerdere ondervraging.

H. VENEMA / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

🔴🔴 155 Bruggen

In de vroege ochtend van de 10e mei werden in de provincie Groningen 155 bruggen opgeblazen. In Zuidbroek gingen de klapbrug over het Winschoterdiep (boven) en de spoorbrug over het Muntendammerdiep (onder) de lucht in. Beide bruggen werden gauw provisorisch hersteld door de snel oprukkende Duitse troepen. De foto's, gemaakt door een Duitse soldaat, dateren waarschijnlijk uit een van de eerste oorlogsdagen: de genisten werken met het geweer op de rug.

M. HILLENGA / RHC GRONINGER ARCHIEVEN

OOK IN DEZE REEKS

Ingrid D. Jacobs

Trudy van der Wees

Maarten van Doorn

Wim van Wijk

Michiel A.W. Gerding

Hans Blom,
Alphons Siebelt

Jan van Oudheusden

J.L. van der Pauw

Jan Haverkate,
Gerard Vaanholt,
Adrie Roding

Ad van Liempt

Veronica Frenks

Herman Aarts,
Paul Harmens

COLOFON

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

i.s.m.

Groninger Archieven, Groningen

info@groningerarchieven.nl

www.groningerarchieven.nl

en

Stichting Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen

info@ovcg.nl

www.ovcg.nl

TEKST EN EINDREDACTIE

Martin Hillenga

FOTOSELECTIE

Michael Hermse, Martin Hillenga, Bettie Jongejan en Harry Romijn

VORMGEVING

Riesenkind, 's-Hertogenbosch

FOTO ACHTERZIJDE OMSLAG

Marij Kloosterhof

Groningen 40-45 verschijnt in de 40-45 reeks over lokale en regionale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De reeks is gebaseerd op het concept van *Het Grote 40-45 Boek*, naar een idee van Erik Somers en René Kok.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-holocaust- en genocidestudies.

© 2015 WBOOKS / Groninger Archieven en Stichting Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8081 7

NUR 689, 693

W BOOKS

40 45

Groningen 40-45: oorlog op ooghoogte

De foto's in *Groningen 40-45* vertellen het verhaal van stad en provincie Groningen in oorlogstijd. Ze werden onder andere gemaakt door persfotografen, onderduikers, verzetsmensen, Duitse soldaten, politieagenten, NSB'ers, evacués en geallieerde bevrijders. Uiteraard pakten ook 'gewone Groningers' de camera om het gewone leven onder ongewone omstandigheden vast te leggen.

Het overgrote deel van de ruim 140 geselecteerde foto's werd nooit eerder gepubliceerd. Ze zaten ruim zeventig jaar verborgen in particuliere fotoalbums of archieven. Samen met krantenberichten, dagboekfragmenten en persoonlijke herinneringen brengen ze de jaren 1940-1945 op ooghoogte in beeld.

Groningen 40-45 werd samengesteld door Bettie Jongejan (Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen), Michael Hermse en Harry Romijn (RHC Groninger Archieven) en historicus Martin Hillenga.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies.

